

ПОНЯТТЯ «ЕТНІЧНА КУЛЬТУРА» І «ТРАДИЦІЙНА КУЛЬТУРА» В ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

Статтю присвячено проблематиці вживання понять «етнічна культура» і «традиційна культура» дослідниками етносу. Зокрема, аналізуються чинники, що формують зміст даних понять та їхні окремі складники. Визначаються основні аспекти, що роблять поняття «етнічна культура» і «традиційна культура» стадіальна послідовними етапами розвитку культури етносу.

Земна цивілізація ніколи не була чимось всеосяжним. Існували і продовжують існувати окремі суспільства, які істотно відрізняються одне від одного своїм соціально-економічним устроєм, політичним ладом, культурою, духовністю. Як правило, ці фактори не можна пояснити якимось одним принципом, оскільки більшість із них лежать у площині свідомісних та міжлюдських стосунків. Кожен етнос становить замкнену цілісну систему, і її функціонування базується на багатьох чинниках. Зокрема, це складові етнічної культури, фактори, що творять етнос як організм соціальний та біологічний, а також фактори, що відповідають за збереження свідомісної його сторони. Загалом, осмислення суспільного розвитку людини і цивілізації не може базуватися в наш час на концепції, в основу якої покладено лише один принцип. Необхідним є глибоке дослідження культури етносу, її структури та складників, оскільки саме в цій площині лежить відповідь на питання про шляхи та напрями розвитку людства.

Філософська методологія розуміння суспільств як складної багатофункціональної системи розроблялася у світовій науці з початку ХХ ст. Що ж до етнічної культури, то її дослідження перебували «в тіні» соціологічних та політологічних студій, хоча саме культура етносу та її функціонування на різних стадіях його розвитку пояснює напрями виникнення суспільних від-

носин і процес формування певного типу державності у різних народів. Етнічна культура - це складний комплекс різнопланових явищ, які об'єднуються в систему інформативних зв'язків, діахронної передачі інформації. Відтак, процеси, що відбуваються в етнічній культурі на різних етапах існування етносу, є ключовими для розуміння етнічної історії, а ключовою в останньому випадку є система зв'язків та стереотипів, з яких вибудовується етнічна культура. Тобто, стадіальність людського буття збігається зі стадіальністю розвитку культури етносу, яка в даному випадку і є визначальною для розуміння багатьох соціокультурних процесів.

Інтерес до феномену культури визначається в наш час багатьма обставинами. Сучасна цивілізація стрімко змінює навколишній світ, соціальні інститути, побутовий уклад. Звідси прагнення виявити потенціал культури, її внутрішні резерви, відшукати можливості її активізації. Розглядаючи культуру як засіб людської самореалізації, можна виявити нові невичерпні можливості, здатні впливати на історичний процес, на саму людину. Ось чому в сучасній філософії проявилась особлива зацікавленість у культурі як факторі соціального розвитку. Дослідники дедалі частіше доходять висновку, що саме духовні риси, соціокультурні ознаки конкретного суспільства або навіть цілого регіону накладають свій відбиток на соціально-історичну динаміку.

Багато теоретиків пов'язують долю світу з філософським осягненням культури в цілому або культури окремого народу. Поняття «культура» належить до ряду фундаментальних у сучасному суспільствознавстві [1]. Її якісним виміром вважається своєрідність її історичних, національних форм, а також форм суспільної свідомості та діяльності індивідів, соціальних та етнічних груп у їхньому предметно-практичному та духовному опануванні об'єктивної дійсності. В науці прийнято говорити про «культурні риси», «культурні системи», «розвиток, розквіт та занепад культури». Аналогічні проблеми постали і перед дослідниками культури етносу. Хоча активні дослідження етносів як окремих культурних одиниць та структурного складу етнічної культури ведуться вже понад століття, на теоретичному рівні існує певна неузгодженість щодо змісту поняття «етнічна культура» та його відмінності від поняття «культура етносу»; щодо сутності традиційної культури та місця культурної традиції в системі етнічної культури. Цим аспектам було присвячено достатню кількість праць як вітчизняних, так і західних дослідників, зокрема - виділенню окремих характеристик етносу та його культури, стадіальних аспектів розвитку культури етносу тощо.

Над проблематикою структури та характеристик складових етнічної культури працювали в різні часи такі відомі теоретики етносу та культурологи, як Ю. Бромлей, С. Арутюнов, С. Алексеев, Л. Гумільов, В. Козлов, С. Маркарян [2], із західних дослідників одна з перших фундаментальних праць з цієї проблеми належить Е. Тайлору [3]. Для сучасної західної філософії характерний погляд на культуру як особливу сферу суспільного та особистого життя, її визначальними чинниками вважають цінності (М. Вебер) [4], сталі структури мови та мислення (структуралізм), символічні форми, первісні ідеї різного типу (О. Шпенглер, А. Тойнбі) [5]. Розгляд соціуму як гетерогенної системи підводить нас до висновку про його тотожність культурі. Відтак, саме через культуру етносу та процеси, що відбувалися з нею у різні періоди існування етносу, можна зрозуміти також соціокультурні процеси.

Мета даної роботи - виділити з цих досліджень матеріали, присвячені саме співвідношенню понять «етнічна культура» і «традиційна культура». Це питання і досі дискусійне, оскільки є різні версії щодо давності існування самого явища культури етносу, тому функціонально поняття «традиційна культура» й «етнічна культура»

чітко не розмежовані і їхній зміст не сформульовано: не розмежовані вони й стадіальне і майже не розглядалися в комплексних дослідженнях. Приміром, часто визначення «етнічна культура» і «традиційна культура» вживають як синоніми, що є хибним з позицій теорії. Як зауважував Е. Маркарян, «відчувається недостатня розробленість у нашій літературі вихідних, вузлових питань теорії традиції, а отже і проблеми загального предмета культурно-історичного дослідження... На нашу думку, сьогодні є всі підстави розуміти під традицією весь соціальне обґрунтований досвід суспільства, що передається» [6]. Тому комплекс характеристик, які перетворюють традиційну культуру й етнічну культуру на окремі підсистеми культури етносу, ще потребує детального уточнення. Основною метою даної роботи і її завданням є виділення тих теоретичних положень, що безпосередньо стосуються понять «традиційна культура» й «етнічна культура» і формулювання основних їхніх властивостей саме в системі культури етносу як цілісного явища з власними хронологічно-стадіальними специфічними рисами.

Етнологи й антропологи особливо часто використовують поняття «традиційна культура» та «етнічна культура» для виділення стадіальності етнокультурного та соціокультурного процесу; зазвичай їх вживають як тотожні поняття, хоча це не зовсім відповідає суті цих явищ. Сам етнос прийнято визначати як органічну соціальну систему з чітко вираженою структурою, в основі якої лежить система міжпоколінної етнокультурної інформації, освяченої традиціями. Етнос є відносно закритою соціальною системою, самодостатньою для свого розвитку і відтворення, які забезпечує етнічна культура. Розгляд структури та функцій об'єктивної основи етносу - «культури в широкому розумінні слова» [7], дає можливість мати чітке уявлення про роль окремих компонентів етносу в його функціонуванні як окремої цілісної системи. Внутрішня структура культури настільки ж багатогранна, як і сама людська діяльність. Не існує такої сфери суспільного життя, котра не мала б своєї «культурної» сторони. Багатоманітність проявів культури передбачає розгляд її внутрішньої структури під різними кутами зору, в різних площинах. Особливо істотним є макромасштабний підхід до будови культури, при якій одним з найважливіших орієнтирів виступають основні способи її існування. Такий підхід дозволяє виділити три складові культури: 1) «інтер'юру» суспільну свідо-

мість людей (як ідейно-теоретичного, так і суспільно-психологічного рівнів); 2) прояв її в поведінці та діях; 3) «матеріалізовані» результати діяльності (як матеріальної, так і духовної) [8]. Методологічний підхід до аналізу внутрішньої будови культури передбачає акцент на специфіці, відмінності її окремих сфер. Він може бути доповнений «функціональним» аналізом (виділенням технічних функцій культури). Етносеміотичний підхід до культури полягає у вивченні її знакових функцій. Крім того, в кожному етносі є свої відмінності між зовнішнім виразом, формою прояву того чи іншого елементу культури (знаком) та його внутрішнім змістом. При цьому нерідко лише зовнішній відкритий вияв даного елементу культури відрізняє один етнос від іншого, тоді як по суті відмінність може бути незначною або її взагалі може не бути.

Важливим аспектом постають досить різнопланові функції культури в системі етносу. До її технічних функцій належать: 1) інструментальна (з нею в першу чергу пов'язана механічна техніка, що виступає переважно як специфічна система засобів спільного впливу людських індивідів на матеріальну сферу); 2) нормативна, пов'язана з «організаційною» технікою (соціонормативною культурою); 3) сигніфікативна, що виражається в символічній (знаковій) техніці як специфічній системі засобів, завдяки якій відбувається розумова та емоційна діяльність людини; 4) комунікативна, яка нерозривно зв'язана зі знаковою технікою, що забезпечує спілкування людей. До специфічних функцій культури етносу належить забезпечення окремих видів соціальних потреб. Це естетична, пізнавальна, релігійна функції. Всі вони тією чи іншою мірою пов'язані з технічними функціями культури [9]. Окремо виділяють суто етнічні функції культури, їх виконує сукупність етнодиференціюючих та етноінтегруючих властивостей культури, які тісно пов'язані з рештою її функцій; особливо це стосується сигніфікативної та комунікативної функцій культури. Сигніфікативній функції культури належить важлива роль як в об'єднанні представників одного етносу (етнічної інтеграції), так і в розмежуванні представників різних етносів (етнічної диференціації). При цьому першочергове значення має так звана відкрита культура. Що ж до комунікативної функції, то вона забезпечує характерні для кожного етносу інформаційні зв'язки в сфері культури, тобто передачу етнокультурної інформації [10].

Розуміння культури як способу буття певного

етносу продукує важливий висновок: носіями етнічності можуть бути або широкі маси народу (звичаї, обряди, фольклор, стереотипи поведінки тощо), або етнічна еліта (символи цього буття), або й ті й інші. Тобто, певна «частина» культури народу як його життєвий досвід існує у вигляді усталених норм поведінки, традицій, звичаїв тощо. Передаючись із покоління в покоління, вони часто трансформуються, зазнають культурного впливу інших епох і навіть втрачають інколи свій первісний вигляд і значення. Проте саме ці елементи життя часто є тим етнознаком, який відрізняє один народ від іншого. Про цей пласт культури народу можна сказати, що це нерелфлексована етнічність [11]. Іншим етнознаком є символи буття народу як його відношення до реального змісту життєвих подій, що конституюється в менталітет даного етносу. Сюди ж можна віднести і такий важливий аспект розвитку культури, як «традиція» та «спадковість». Часто ці поняття змішують, але насправді вони не тотожні. Сутність поступальної спадковості в розвитку світової культури полягає в нерозривній єдності успадкування, використання накопичених минулими поколіннями культурних цінностей на основі якісно нового стану культури [12]. Спадковість має своїм механізмом лише системи та механізми передачі історико-культурного досвіду безвідносно до його змісту. Традиція - більш широке поняття, яке поряд з формами та характером динаміки культури має на увазі й конкретні ознаки її проявів [13].

В культурі, як і в будь-якому явищі, можна вирізнити її зміст, форму і носія, або суб'єкта. Це дає можливість визначити її як етнічно специфічну парадигму життєтворення, яка, акумулюючи в матеріальних та духовних цінностях, знакових системах певні знання, творчі здібності й уміння народу, виступає особливим щодо інших способом буття певного етносу. Культура як спосіб буття певного народу постає таким чином, як абсолютна цінність, котра не може бути редукованою до жодних складників; тільки вона може протистояти будь-яким руйнівним тенденціям суспільного розвитку.

Отже, дослідження, присвячені теоретичній проблемі функціонування етносу та його культури, виділяють окремі структуроутворюючі чинники, що впливають на характер виникнення і розвитку культури, виділяють у ній загальноетнічні та локальні особливості, різнорівневі функції та способи функціонування. Зокрема, виділяються поняття, що відповідають стадіаль-

ним аспектам розвитку культури етносу, а також складники, що формують характер та специфічні риси культури народу на певних етапах етнічної історії. Це стосується також і наповнення поняття «етнічна культура», яку вважають безпосередньо пов'язаною з етносом та його свідомістю. Щодо традиції, то вона функціонує в межах культури етносу як специфічний механізм збереження та міжпоколінної передачі інформації щодо різних аспектів етнічного досвіду та історії. Культура етносу, таким чином, постає в історичному плані явищем набагато масштабнішим, ніж лише «етнічна культура» або «традиційна культура», і включає в себе всі етапи розвитку етносу, в тому числі й окремі етапи розвитку його культури, до яких належать традиційна культура та етнічна культура.

Під етнічною культурою традиційно розуміють успадкований комплекс соціальної практики та системи вірувань, традицій і звичаїв, що певним чином визначають спосіб життя етносу [14]. Важливим є проникнення у внутрішню логіку етнокультурних процесів, оскільки саме там ховається справжній механізм їхнього функціонування й розвитку. Виявляється, що цей механізм спрямований на збереження етнічного ядра культури, навіть якщо для цього складаються несприятливі умови. Основою, яка стабілізує етнос і його культуру, є система традицій, що становить свого роду колективну пам'ять, котра акумулює міжпоколінну етнокультурну інформацію. Крім того, вона регулює не лише рівень інформації, необхідний для відтворення етносу, а й ступінь іноетнічних запозичень. До етнічної культури входить комплекс ідейно-моральних, естетичних цінностей, що реалізуються в процесі освоєння та творення особистістю, етносоціальною спільністю культурного потенціалу суспільства.

Щодо термінів «етнічна культура» та «культура етносу», то не всі дослідники підтримують тезу про їхню тотожність. Зокрема, С. Арутюнов пропонує розрізняти ці поняття. Культура етносу, на його думку, це вся сукупність культурного надбання, притаманна певному етносу в особі його окремих представників, локальних груп тощо, незалежно від того, чи мають різні елементи та структури цього надбання специфічне етнічне забарвлення, чи вони є етнічно нейтральними. Під етнічною культурою він пропонує розуміти сукупність лише тих культур, котрі володіють етнічною специфікою - тобто в очах представників певного етносу виконують етнодиференціюючу функцію в рамках опозиції «ми» - «не

ми», «наше» - «не наше». Тим самим вони одночасно виконують етноінтегруючу функцію, сприяють усвідомленню своєї єдності різними, часто дисперсно розкиданими частинами даного етносу [15].

Найбільш «етнічний» (етнографічний) шар культури у вузькому розумінні слова визначається двома основними параметрами: надіндивідуальністю (колективністю, масивністю) та стійкістю (традиційністю, повторюваністю) [16]. Стійку надіндивідуальну культуру часто мають на увазі, говорячи про «народну» культуру. Але цей термін неоднозначний, оскільки слово «народ» має не лише етнічний, а й соціальний зміст. Тому поняття «народна» культура зазвичай вживається не лише в значенні «загальноетнічної», а й як «простонародна», переважно «селянська» культура [17]. На думку Ю. Бромлея, поняттю «народна» культура більше відповідає термін «безписьмова» культура, оскільки він акцентує увагу на усно-зоровій традиції. А. Першиць вважає, що саме традиційно-побутовий шар культури етносу виконує етнічні функції культури - етнодиференціюючу та етноінтегруючу [18].

За самоідентифікацію особи в системі етносу та його культури відповідає складний механізм регуляції усвідомлюваних процесів, що розгортається як переживання особою її включення в цю спільність, як відчуття себе її частиною. Перший напрям етнічної самоідентифікації зв'язаний з відповіддю на питання «хто я?», із з'ясуванням, фіксацією свого місцезнаходження в системі суспільних, соціально-психологічних, моральних відносин, ставлення до минулого, сучасного й майбутнього. Другий відбиває почуття своєї безперервності, послідовності, протяжності в часі, відчуття своєї зібраності в єдиній психологічній цілості. Раціонально-пізнавальний аспект ідентифікації представляє усвідомлення себе членом етнічної спільності, з'ясування свого місця серед етнічних груп, своєї позиції серед етнічних відносин. У цьому когнітивному процесі особою усвідомлюються деякі її власні риси, властивості та якості, які повторюються в людях відповідної групи. Це можуть бути мова, особливості поведінки, риси способу життя, традиції та звичаї, антропологічний тип, іноді релігійні вірування тощо. Крім того, детермінантою етнічної самоідентифікації може бути спільність позицій у ставленні до подій минулого, території.

Основою буття етносу є інформація та способи її передачі. Інформація, що визначає існування етносу, передається різними шляхами. Особ-

ливо важливими для людей є мовні комунікації - передача словесних повідомлень від людини до людини [19]. Така інформація є синхронною і відповідає за комунікації «по площині»: на рівні одного покоління та з етносами-сусідами в короткі відрізки часу. Вона забезпечує просторову стабільність етносу та його культурну інтегрованість. Діахронна інформація - вся культурна традиція народу, його творча спадщина, що передається від покоління до покоління в усній та матеріально-образотворчій формі [20]. Найвністю цих безперервних інфозв'язків між послідовними поколіннями етносу, що змінюють одне одного, обумовлена його спадковість та стабільність у часі, передача етнічної традиції протягом століть [21]. Міжпоколінній діахронній етнокультурній інформації належить основна роль у відтворенні етносу. Тобто, в певному розумінні етнос становить просторово обмежені згустки специфічної культурної інформації, а міжетнічні контакти є обміном такою інформацією.

Регулювання ж етнокультурної інформації відбувається за допомогою стереотипів - своєрідних цеглин, з яких вибудована вся культура етносу. Це усталені форми етнічної поведінки, свого роду, її штампи, шаблони, а певною мірою і зразки, вироблені багатовіковим досвідом народу, а також порівняно стійка сукупність уявлень про характерні риси представників інших етносів і зумовлене цими уявленнями певне емоційне ставлення до них. Поряд з етнічними автостереотипами (уявленнями про характерні риси свого етносу) й іншими етнічно забарвленими компонентами суспільної свідомості етнічні стереотипи є неодмінною складовою масової та індивідуальної етнічної та національної свідомості. Етнічні стереотипи формуються під впливом соціальних і політичних умов та певних культурних факторів на основі як особистого, так і колективного досвіду міжетнічних контактів, зафіксованого в побутуючих у суспільстві оцінках рис, що їх приписують представникам окремих етносів. Етнічні стереотипи є неодмінним елементом системи виховання, тому люди знайомляться з ними дуже рано. Палітра етнічних стереотипів надзвичайно різноманітна. Вони є суттю механізму традицій, без них не може існувати жодна культура. Ними просякнуте все життя етносу, особливо це стосується таких його складових, як поведінка, спілкування, норми моралі, манери, етикет. Саме етнічні стереотипи є кодом етнічної культури. Етнічне кодування

характерне й для сучасної культури, хоча нині воно вже не так чітко виражене. Це пов'язано з ускладненням нашого соціального буття, яке відповідно ускладнює й систему кодування, що поступово переходить у глибинні сфери буття етносу (психіку, національний характер, духовну культуру). Збереження етнокультурних традицій і, зокрема, системи етнічних стереотипів, має непересічне значення, бо від цього залежить не лише доля етнічної культури, а й цілісність етносу, стабільність суспільства, а в деяких випадках - навіть держави.

Важливою складовою етнічної культури є етнічна традиція, що формується у період молодості етносу, коли він активно виробляє навички пристосування до навколишнього середовища, і може бути віднесена до періоду традиційного суспільства. Етнічну традицію визначають як певну сукупність стандартів поведінки, що передаються через механізм умовного рефлексу, сигнальної спадковості. Тобто, це ієрархія стереотипів і правил поведінки, культурних канонів, політичних та господарських форм, світоглядних настанов, характерних для даного етносу, яка, по суті, визначає своєрідність кожного етносу, його місце серед інших народів. За нормального розвитку етносу етнічна традиція, досягнувши найбільшого розквіту і своєрідності, поступово спрощується і синхронно зникає разом із занепадом і зникненням самого етносу. Однак багато її елементів може переходити до інших, молодих етносів, які активно їх засвоюють і трансформують [22].

Етнічну культуру становлять не якісь абсолютно неповторні, унікальні елементи - більшість із них тією чи іншою мірою також поширені серед сусідніх народів або ж узагалі притаманні культурам більшості народів світу. Унікальність та неповторність етнічної культури кожного народу обумовлюється специфічним тільки для неї поєднанням загалом неспецифічних або мало специфічних елементів і форм. Етнічні культури - основна форма локальної багатоманітності культури людства, що є одним з виявів надлишковості культури - надзвичайно важливої з точки зору процесів соціальної самоорганізації суспільства її властивості. Вона виявляється в особливостях соціальних інститутів, ідей, цінностей, притаманних етнічним культурам, і є однією з рушійних сил історії, фактором безперервно оновлюваного синтезу. Для ефективного виконання своїх функцій культура повинна завжди тією чи іншою мірою мати надлишковий характер. Водночас відносна, а часто й абсолютна вага

етноспецифічних елементів у культурі сучасних урбанізованих націй неухильно зменшується. Швидше цей процес відбувається у сфері матеріальної культури, що обумовлює переміщення етнічної специфіки дедалі більше в сферу духовної культури і психології [23].

Тобто, етнічна культура - складний комплекс процесів та зв'язків, які забезпечують існування етносу в просторі й часі, його розвиток і стабільність як окремого організму. Вона чітко структурована, і кожний її елемент відповідає за окрему ділянку інформації в системі етносу. Етнічна культура розвивається разом зі своїм носієм і має різні рівні функціонування — зокрема, так званий «традиційно-побутовий» шар етнічної культури, який ще визначають як «етнічну культуру у вузькому розумінні», є носієм етнічних ознак культури певного народу. Саме з ним іноді пов'язують визначення «традиційна культура», яке ґрунтується на понятті «традиція» у розумінні її як успадкованого від минулого етносу комплексу норм і звичаїв, що регулюють життя суспільства. Сама ж етнічна культура як система зв'язків та способів передачі інформації функціонує у збалансованому режимі, де за відтворюючі, етноінтегруючі та етноадаптуючі її функції відповідають регулятивні механізми, які включають систему етнічних стереотипів, ментальність та діахронні зв'язки в суспільстві. Це окремий етап розвитку культури етносу, коли етногенетичні процеси вже завершилися і етнос функціонує як сталий організм з розвиненою системою засобів саморегуляції та чітко сформованими засобами власного життєзабезпечення.

Поняття «традиція» досить часто залучається для того, аби визначити ті явища, що відповідають архаїчним елементам в культурі етносу. Визначають його по-різному. Приміром, традицією називають «механізм відтворення соціальних інститутів та норм, при якому підтримування останніх обґрунтовується, узаконюється самим фактом їхнього існування» [24]. Інше визначення традиції - «елементи соціальної та культурної спадщини, що передаються від покоління до покоління і зберігаються в певних класах та соціальних групах протягом тривалого часу. Як традиції виступають певні суспільні установки, норми поведінки, цінності, звичаї, обряди тощо» [25]. Тобто, традиція сприймається як невід'ємна частина культури, орієнтована на певні її структури, на чому й базується термін «традиційна культура», який вперше ввів у 1942 р. Р. Редшильд, визначивши її як конкретну і самопідтри-

муючу систему взаємозв'язаних норм [26]. Іншу важливу ознаку традиційної культури запропонував Е. Дюркгейм: роль індивіда в цьому типі культури (індивід - це річ, якою порядкує суспільство): повне підкорення індивіда етносом, або, за Л. Гумільовим, «етнічна домінанта» - «будь таким, як усі» [27].

Характерною рисою традиційної культури є те, що роль традиції в ній полягає в тому, щоб забезпечувати стійкість, притаманну ритму культури. Вона по осі діахронії виконує роль канону, норми, порушення якої викликає емоційну реакцію всього етнічного організму, тієї норми, котра задає цілісність нашої свідомості. Традиція є основою соціального ритму, ритму культури по осі діахронії. Але по осі синхронії в ритмі функціонування спостерігається тенденція за допомогою традиції як канону приводити у відповідність та гармонію окремі елементи, блоки, що формують організм соціокультурних систем. Цільова установка канону - гармонізація частин цілого, котра досягається за допомогою ритміки складників. Тобто, коли традиція в культурі виконує функцію ритму, порушення якого та організація цих порушень виступатимуть ритмом культури, то культура є ритмом традицій історично визначеного способу життя. Все унікальне і неповторне оцінюється в культурі на фоні традицій як їх порушення. Для традицій важливим є культурний простір, який є часом їхнього існування. Доки існують традиції, існує культура, навіть у тому випадку, коли етнос, що породив цю культуру, припинив власне існування. Відповідно, ритм розвитку - це не лише перетворення, порушення канонів-традицій, а й збереження, збирання всіх унікальних явищ, зокрема, художньої культури, в єдиний «простір культури».

Одним з елементів етносу як системи є стереотип поведінки. Це не етнічні стереотипи, про які говорилося вище. Мова йде про фіксовані установки, як визначає стереотипи сучасна психологія. Для традиційного суспільства такими фіксованими установками були обряди, що чітко регулювали життя суспільства та систему стосунків всередині різних його груп. Обряд можна вважати певною моделлю культури та алгоритмом поведінки. Обряд, що повторюється, стає традицією в побуті, а в житті окремої людини - звичаєм. Як складову культури обряд можна визначити через те, що в ньому народжуються засоби соціалізації індивідів. Процес відображення зовнішнього світу у сприйняттях та уявленнях звершується в обрядах. Саме через обряд

також відбувався процес інформаційної взаємодії, за допомогою якого передавалися знання. Якщо базовий факт замінювався артефактом, виникали міфосвідомість та символи, в яких кодувались міфічні уявлення.

Всі обряди родового суспільства виконували одну функцію - збереження роду. Заради виживання та самозбереження створювались традиції та правила поведінки - норми поведінки і система заборон (табу). Традиція створювала стійкість, надавала впевненості. Кожний член етносу жив відповідно до моральної норми «будь таким, яким ти маєш бути», дотримуйся традицій. Сам обряд мав характерні риси «обряду-дійства», основу якого становили: 1) усний спосіб трансляції культурних форм; 2) масовість (для завершення обряду повинен зібратися весь етнос, плем'я або, пізніше, колектив); 3) синкретизм діяльності та спілкування, словесної, образотворчої, ритмічної мов; 4) слабка диференціація на «виробників інформації» та її «споживачів».

Оскільки життя етносу залежало від поповнення роду як людського, так і тваринного та рослинного, великого значення надавали принципу породження, з цим принципом пов'язані основні міфічні символи. У зв'язку з тим, що етнос передбачає один стереотип поведінки (за принципом «ми» - «вони»), всі обряди, особливо тотемічні, виконували функцію ідентифікації, злиття всіх людей в один етнос, що на стадії формування етносів мало велике значення. Норма в традиційній культурі виступає як основний засіб виживання.

Етнічний стереотип поведінки - поділ на «ми» та «вони» - переходить у традиційній культурі у свідоме протиставлення «своїх» та «чужих». Якщо етноси могли спокійно співіснувати, дотримуючись стереотипу поведінки «ми» - «вони», то в традиційній культурі свідомо культивується образ ворога. Зокрема, це проявлялося в мистецтві. Крім свідомого протиставлення «своїх» та «чужих», однією з головних ознак традиційної культури є принцип породження, оскільки індивід у даному випадку є частиною природи. Необхідно було вивести родовід від тваринного предка (в тотемізмі), від богів, знатних людей чи героїв (в антропоморфній релігії) задля підтвердження шляхетного походження.

Домінували в цій культурі норми, зразки, канони, що стосувалися не лише побуту, а й знання. Моральні норми передбачали відповідальність перед «своїми» (родом, родиною, державою тощо), але не перед самим собою. Кож-

ний обряд було естетично оформлено, щоб впливати не стільки на розум, скільки на почуття, породжувати потрібні установки, вірування. Народно-міфологічний шар традиційної культури був зорієнтований на домінування етнічних стереотипів поведінки, несвідомих установок та релігійних вірувань. Він виникає у фазі піднесення етносу, тому головна його потреба - ідентифікація, об'єднання всіх членів етносу в єдине «ми», а з іншого боку - органічне включення цього «ми» в той природний ландшафт, що живе етнос. Для традиційної культури характерним було «закрите» суспільство, в якому індивід не мав вибору, отже, ступінь його свободи був мінімальним, а нормативність та приписи «згори» визначали спосіб життя. Становище людини було визначено заздалегідь, обов'язковим та необхідним вважався конформізм. Культивувалось тотальне підкорення законам того колективу, який створював своєрідне «ми» і до якого включався індивід. Моральні норми давалися зовні, індивід ніс відповідальність не перед собою та своєю совістю, а перед «своїми». В цілому, традиційна культура була періодом статичності та стійкості. Всі зміни відбувалися тут протягом життя кількох генерацій.

Тобто, традиційна культура - це специфічний етап розвитку культури етносу, коли домінувало колективне начало, всі зусилля колективу були спрямовані на самозбереження і самовідтворення, а культура відповідала домінуванню власного «ми». Обряд у даному випадку був моделлю культури, виступаючи своєрідною моделлю поведінки. Саме через обряд відбувався процес інформаційної взаємодії, за допомогою якого передавалися знання. Традиція створювала стабільність і надавала впевненості. Обряд також виконував функцію ідентифікації - злиття всіх людей в один етнос, що на стадії формування етносів мало велике значення. Колектив виступав як єдине ціле, що вимагало від людини цілковитого підкорення. Родова пам'ять і пам'ять колективна слугували основними засобами передачі інформації, причому набуті знання сприймалися як абсолют і не підлягали ніяким перетворенням з часом. Тобто, жорсткі норми та канони, що становили структуру традиційної культури, характеризують її як замкнену, зорієнтовану лише на себе систему функціонування культури етносу на ранніх етапах його розвитку.

Отже, матеріали, розглянуті в даній роботі, розгортають складну картину функціонування такого явища, як культура етносу, через зміни в

якій проявляється стадіальність життя етносу, а також її структуру та стадіальність буття. Саме це поняття досить широке і включає весь об'єкт культурного надбання певного етносу без урахування етнічного забарвлення окремих його локальних елементів. Воно складається з багатьох чинників, кожен з яких відповідає за певні функції культури в етносі та за функціонування етносу в цілому. Основою для функціонування і розвитку культури є спосіб передачі інформації та комунікативні властивості певної культури. Сюди також належать етнічні стереотипи, що виступають механізмом регуляції всіх інформаційних потоків, що спрямовані як усередину культурного організму етносу, так і назовні.

Саме через аспекти функціонування етнічних стереотипів та способу комунікації виділяють окремі стадіальні відрізки розвитку культури етносу. Зокрема, це етнічна культура та традиційна культура. Поняття, які часто вживаються як синоніми, насправді визначають окремі етапи соціального та культурного розвитку народу. Так, етнічна культура - це комплекс тих культурних елементів, що мають яскраво виражене етнічне забарвлення і несуть певну етнокультурну інформацію. Вона існує стільки, скільки існує етнос, проходячи всі стадії його розквіту та занепаду.

Традиційна культура як окремий стадіальний етап розвитку культури етносу відповідає в хронологічному плані добі первісності та раннім етапам цивілізаційних процесів. У даному випадку мова йде про своєрідну модель суспільства та його культурного розвитку, коли домінанта стереотипів поведінки, орієнтація на колективну свідомість та підкорення власного «я» колективному «ми» визначали спосіб виникнення та функціонування на синхронному та діахронному рівнях специфічного комплексу культурних явищ. Кожен член суспільства жив за принципом «будь таким, яким ти маєш бути», відповідальність була колективною.

Основою традиційної культури були не інформативні зв'язки, а обряд - «клітинка культури». Саме обряд виконував комунікативні функції, що і його також робить свого роду етноінтегруючою категорією в традиційному суспільстві. У зв'язку з тим, що етнос на стадії традиційності передбачає один стереотип поведінки за принципом абсолютизації протиставлення «ми» — «вони», всі обряди виконували також ідентифікаційну функцію.

Будь-які запозичення в традиційній культурі неможливі через замкненість суспільства та обмеженість спілкування з чужинцями. Це пояснюється потребами життєзабезпечення, оскільки в даному випадку надлишковості культури ще не простежується, отже, будь-яке іноетнічне втручання могло б призвести до втрати культурою власних специфічних рис та до суттєвих змін, що, врешті, і відбувалося.

Етнічна культура в даному випадку постає набагато стійкішою до зовнішніх впливів, з розвинутою системою саморегуляції. Розвинена самоідентифікація різних рівнів робить організм етнічної культури набагато гнучкішим і здатним адаптувати до власних потреб запозичену культурну інформацію, відбираючи потрібне. Етноінтегруюча та етнодиференціююча функції етнічної культури забезпечують її здатність до виживання та саморозвитку протягом тривалого часу. Система міжпоколінної передачі інформації (діахронні зв'язки) забезпечує збереження етнокультурного надбання народу та його функціонування.

Таким чином, зміст понять «традиційна культура» і «етнічна культура» істотно різняться між собою. Вони мають різні способи функціонування та системи зв'язків, різні засоби передачі інформації, різні культуруотворюючі чинники, їх об'єднує один аспект, який визначають як «традиційно-побутова культура», або ж етнічна культура у вузькому розумінні. Традиція в побуті - це обряд, що повторюється, а традиційно-побутова культура є складником етнічної культури. Тобто, успадкувавши певну обрядову традицію, етнічна культура контактує зі своїм минулим - культурою традиційного суспільства. Отже, звертаючись до поняття «традиція» у відношенні до етнічної культури, ми можемо говорити лише про певну частину комплексу явищ, які успадковані певним етносом від минулих часів і зберігаються його пам'яттю. Це - звичаєве право, певні норми суспільної організації, моралі, обрядова сфера - ті явища, що накопичують етнокультурну інформацію та передають її у діахронному зв'язку як певні ознаки етнічності. Тобто, етнічна культура і традиційна культура в стадіальному плані є окремими етапами розвитку культури етносу, які відрізняються структурою не лише суспільства, а й механізмом функціонування культури як системи комунікацій, етнічними стереотипами та загальними характеристиками орієнтації культури в цілому.

1. *Гуревич П. С.* Культурология / Учебное пособие.- М.: Знание, 1996.- С. 9.
2. *Арутюнов С. А.* Народы и культуры: развитие и взаимодействие.- М.: Наука, 1989.- 246 с.; *Арутюнов С. А.* Инновации в культуре этноса и их социально-экономическая обусловленность // Этнографические исследования развития культуры.- М.: Наука, 1986.- С. 31-49.; *Бромлей Ю. В.* Очерки теории этноса.- М.: Наука, 1983.- 412 с.; *Бромлей Ю. В.* Современные проблемы этнографии.- М.: Наука, 1981.- 390 с.; *Бромлей Ю. В.* Этнос и этнография.- М.: Наука, 1973.- 281 с.; *Бромлей Ю. В.* Мировая культура: традиции и современность.- М.: Наука, 1991.- 344 с.; *Ерасов Б. С.* Цивилизации: Универсалии и самобытность.- М.: Наука, 2002.- 523 с.; *Маркарян Э. С.* Узловые проблемы теории культурной традиции // Советская этнография.- 1981.-№2.-С. 91-93.; 1981.-№3.-С. 68-69.; *Маркарян Э. С.* Очерки теории культуры.- Ереван: Издательство АН Арм. ССР, 1969- 228 с.
3. *Тайлор Э.* Первобытная культура.- М.: Политиздат, 1989.- 573 с.
4. *Вебер М.* Избранные сочинения.- М.: Наука, 1990.- 804с.
5. *Тойнби А.* Постигание истории.- М.: Наука, 1991.; *Шпенглер О.* Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории,- Т. I. Гештальт и действительность.- М.: Мысль, 1993.-663 с.
6. *Маркарян Э. Ю. В.* Бромлей. Этнос и этнография. Рецензия//Вопросы философии.- 1973.- № 11.- С. 178-179.
7. *Бромлей Ю. В.* Этнос и этнография,- М.: Наука, 1973,-С. 47.
8. Там само.- С. 47.
9. Там само.- С. 51.
10. Там само,- С. 52.
11. *Степико М. Т.* Буття етносу. Витоки, сучасність, перспективи,- К.: Знання, 1998.- С. 37.
12. *Баллер Э.* Преемственность в развитии культуры.- М.: Наука, 1969.-С. 4.
13. *Каменский А. А.* О смысле художественной традиции // Критерии и суждения в искусстве.- М.: Искусство, 1986,-С. 215-253; 219.
14. *Пономарьов А. П.* Українська етнографія. Курс лекцій.- К.: Либідь, 1994.- С.117.
15. *Арутюнов С. А.* Инновации в культуре этноса и их социально-экономическая обусловленность // Этнографические исследования развития культуры.- М.: Наука, 1986.- С. 31-49.- С. 31-32.
16. *Бромлей Ю. В.* Этнос и этнография.- М.: Наука, 1973.-С. 71.
17. Там само.- С. 71.
18. *Перици А. И.* Возможен ли формационный подход к социальным ценностям этнической культуры? // Этнографические исследования развития культуры,- М.: Наука, 1985,- С. 50-63,- С. 54.
19. *Арутюнов С. А.* Народы и культуры: развитие и взаимодействие.- М.: Наука, 1989,- С. 20.
20. Там само.- С. 21.
21. *Чебоксаров Н. Н., Арутюнов С. А.* Передача информации как механизм существования этносоциальных и биологических групп человечества // Расы и народы. Вып. 2.- М.: Наука, 1972,- С. 19.
22. *Маркарян Э. С.* Очерки теории культуры.- Ереван: Издательство АН Арм. ССР, 1969.- С. 45.
23. *Гумилев Л. Н.* Этногенез и биосфера Земли.- Ленинград: Издательство ЛГУ, 1989.-С. 87.
24. *Левада Ю.* Традиция // Философская энциклопедия.- Т. 5.- М.: Советская энциклопедия, 1980.- С. 253.
25. Традиция // Философский энциклопедический словарь.- М.: Советская энциклопедия, 1983.- С. 692.
26. *Сподарева Н. И.* Традиционные культуры: виды и пути развития,- К.: «Магістр-S», 1997,- С. 42.
27. Там само.- С. 42.

Y. Nikishenko

«ETHNICAL CULTURE» AND «TRADITIONAL CULTURE» CONCEPTIONS IN ETHNOCULTUROLOGY

The article is dedicated to the problem of use of conceptions «ethnic culture» and «traditional culture» by ethnos researchers. Particularly it is analyzed the factors which form the contents of these conceptions and its parts. It is defined the main aspects which make the conceptions of «ethnic culture» and «traditional culture» successive stages of the ethnic culture development.